

TARİHTE YÖNTEM SORUNU VE FENOMENOLOJİ

Kubilay AYSEVENER

19. yüzyıl tarih felsefecilerinin en çok üzerinde durdukları sorun, tarihin bir bilim olup olmadığı sorunuydu. Bundan amaç, bir bilim olarak tarihin kendine özgü yapısını ortaya koyup onu bilim kılabilen ayırıcı özelliklerini belirleyerek, ayrı bir bilim kolu biçiminde gelişmesini sağlamaktı. Bu türden çabalar yalnızca 19. yüzyıl'a ait olmamakla birlikte, önemli tartışmalara bu yüzyılda girilmiştir.

19. yüzyılda felsefe, doğabilimlerindeki büyük ilerleme karşısında gözden düşmüş ve kendi varlığını korumak kaygısına kapılmıştı. Bu dönemde, Yeni Kantçılık adını alan bir çığır, felsefeyi bir uzmanlık bilimi yapmak istiyor ve görevini de ayrı ayrı bilimlerin ölçülerine göre, yöntem ve ilkelerini incelemek olarak belirliyordu¹. İşte tarihte böylesi bir bakış açısı altında değerlendiriliyor ve Simmel, Kant'ın *doğabilimleri nasıl olanaklıdır?* sorusunu, *tarih nasıl olanaklıdır?* sorusuna çevirerek, tarihsel bilgi sorunsalını, Kant'ın, problemi ortaya koyuş yöntemine uygun bir biçimde ele alıp inceliyordu. Burada bir bilim olarak tarihe değinilmektedir. Amaç tarihin bilinmesini olanaklı kılan yasalarını ortaya çıkarmaktır.

Tarihin bir bilim olup olmadığı sorunu, "tarihte zorunlu yasalar var mıdır?" sorusunu ister istemez gündeme getirir ki, bu soru, doğanın zorunlu işleyiş yasalarını ortaya koyan ve kesin sonuçlar veren doğabilimlerinin etkisi altında kalınarak, tarihe ilişkin bir bilimin, eğer tarihte zorunlu yasalar varsa onun doğabilim örneğine göre kuruluş, yasalarının neler olduğunu ortaya çıkarmayı ya da eğer tarihte zorunlu yasalar yoksa, o zaman da bu bilimin doğabilim örneğine göre kurulmayıp yeni bir bilim tasarımı gereksinim olduğunu vurgulayan bir sorudur.

Bu soruya olumlu yanıt verenler arasında A. Comte ve K. Marx'ı görmekteyiz. Bu düşünürler birbirlerinden farklı kaygılara sahip ol-

(1) Birand, Kamuran, *Dilthey ve Richert'de Manevi İlimlerin Temellendirilmesi*, Ankara 1954, s. 8

makla birlikte, tarihe yasaların egemen olduğu konusunda ortak inancı paylaşıyorlardı. Her ikisi için de yasa kavramı, "ister doğal, isterse tarihsel alanda olsun nesnelere, olaylara, olgulara genel düzen ve işleyişini veren ilke"² olarak anlaşılıyordu. Onlara göre, tarihsel olayların temelinde belirli yasalar vardır ve bu yasaların ortaya çıkarılmasıyla toplumsal sarsıntıların nedenleri anlaşılabilir ve karşı önlemler alınabilir.

Comte'a göre, Doğa ancak dereyle bilinebilen ve birbirlerine tümüyle yasalarla bağlanmış olaylar bütünüdür. Toplumsal yapı da doğa içinde bulunduğundan, doğa düzeninin bir bölümüdür; bu nedenle doğaldır ve değişmez yasalara bağlıdır. Ancak inceleme konusu yapılan olayın karmaşıklık derecesi o konuya yaklaşım biçiminde ve yasalarında başkalık gerektirir.³ Comte'a göre, toplumbilimleri ile doğabilimleri arasında bir süreklilik sözkonusudur. Çünkü, insan hayvansal bir niteliktedir ve bu temel yapısı değişmez. Bu nedenle hayvansallıktan insanlığa geçiş sürecinde bütünüyle yeni olan hiçbir şey yoktur.⁴ Böylelikle de tarih, Comte'a göre, insanın hayvansallıktan sıyrılarak toplumsallaşması sürecini gösterir.⁵ Bu yüzden toplumbilimin yöntemi tarihsel yöntem olmalıdır. Tarihsel yöntem ise, toplumsal gelişmenin yasalarını ortaya çıkaran ve ne tür evrelerden geçtiğini gösteren bir yöntemdir.⁶

Comte'un, tarihsel bir konuyu anlaşılabilir kılabilmenin yolunun tarihin değişmeyen yasalarının ortaya çıkarılması ile mümkün olacağı biçimindeki görüşü, toplumu ve dolayısıyla da bireyi edilgin bir yapıya sokmaktadır. İnsan eylemlerinin doğabilimlerindeki gibi belirli yasalara uygun olduğu ve yine belli yöntemlerle sonuçlarının önceden kestirilebileceği varsayımı, insan doğasına uygun görünmemektedir.

Olgucu tutumdan etkilenen Marx da toplumun yapısını tanımak için toplumsal olayların bilimsel yöntemlerle incelenmesini ve topluma egemen olan yasaların ortaya çıkarılmasını istemiştir. Marx, doğa gibi, insan toplumunun da değişmez bir yasallıkla yolunu sürdürdüğünü, İnsan tarihinin de neden-etki bağlantısı içinde ve diyalektik bir biçimde

(2) Özlem, Doğan - *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefi*-İstanbul, 1986 s.8.

(3) Ergun, Doğan -*Sosyoloji ve Tarih*- İstanbul 1982, s. 66

(4) Bruhl, L. Levey - *Comte Felsefesi ve Sosyolojisi*- Çev. Z.F. Fındıkoğlu, İstanbul 1970, s. 160.

(5) Ergun, s. 66

(6) Gökberk, Macit-*Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları*- İstanbul 1948, s. 54

geliştiğini söyler Marx, “doğa için doğru olan, bu yüzden de tarihsel bir gelişme süreci olarak kabul edilen şey, bütün dalları içinde toplum tarihi ve insansal şeyleri işleyen bilimlerin tümü için de doğrudur”⁷, der. Ne var ki, toplumun gelişme tarihi, bir noktada, doğanın gelişme tarihinden temelde kendini değişik olarak ortaya koyar. Ancak bu değişiklik, tarihsel araştırma bakımından, özellikle çağlar ve olaylar tek başlarına ele alındıklarında ne kadar önemli olursa olsun, tarihin akışının genel iç yasaların egemenliği altında olduğu gerçeğinde hiçbir değişiklik yapmaz.⁸ Böylelikle Marx’a göre, tarihsel akışın geleceğini önceden kestirmek mümkündür. Temelinde sınıf çatışmaları olan bu akış diyalektik yöntemle anlaşılır kılınabilir. Tarihsel akışın sonunda sınıfsız bir toplum kurulacaktır diyen Marx, tarihe ereksel bir yasa koymuş olmakta ve bu da özgürlük ve gelişme kavramlarıyla çelişmektedir.

Böylelikle Comte ve Marx’ın tarihsel-toplumsal gerçekliğe bir *yasa bilimi*’nin eğilebileceğine inandıkları söylenebilir. Onlara göre, doğal olaylardan bazı farklı yanları olsa da, tarihsel-toplumsal olaylar da belirli yasalara göre işleyen bir gerçekliktir ve bu yasalar doğabilimlerinin yöntemleriyle ya da diyalektik yöntemlerle saptanabilirler.

Yukarıdaki soruya olumsuz yanıt verenler ise, doğal olaylarla tarihsel olayları kesinlikle birbirlerinden ayırmak gerektiğini söylerler ve tarihsel gerçekliğin ne doğabilimsel ne de diyalektik yöntemlerle ele alınabileceğini belirtirler. Bunlara göre tarihsel gerçeklik alanı, doğal gerçeklikten bambaşka bir yapıya sahiptir ve bu yüzden de, bu alan kendine özgü yöntemleri olan bir başka bilim tasarımına gereksinim duyar. Bu düşünürler yasa kavramının doğal olaylar için geçerliliğini kabul ediyorlar, ancak doğabilimleri için geçerli olan yasaların tarihsel yasaları da oluşturduğuna karşı çıkıyorlar. Bu nedenden ötürü de, bu alanın doğal zorunluluk tasarımı altında ele alınamayacağını, yalnızca insanı ilgilendiren tarihsel düzen, kurum ve benzerlerini kavramak gerektiğini belirtiyorlar. Buna ilişkin bilimin de, doğa yasaları türünden yasalar arayan *açıklayıcı* bir bilimden önce, tarihsel olayları insandan kalkarak kavramaya çalışan *yorumlayıcı* bir bilim olması gerektiğini savunuyorlar.

Tarihsel gerçekliğe doğabilimsel yöntemlerle yönelmenin sakıncalı olduğundan yola çıkan Herder, *insan kendisini yapar, o kendi durumunu*

(7) Marx, K.-Engels, F. -*Alman İdeolojisi*- Çev. Sevim Belli, Ankara 1987, s. 38.

(8) Marx, K. Engels, F. -*Felsefe İncelemeleri*- Çev. Sevim Belli, Ankara 1975, s. 52.

(9) Herder, I.G. -*İnsanlık Tarihi Düşüncesi Üzerine Düşünceler*- Çev. Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi Ek-2*, İzmir 1984, s. 192.

kendisi için daha iyi bildiği şeye göre kendisi kurar⁹; insanlık ne ise o olan ve ne olabilecekse o olabilen bir şeye, o kendinden etkiyen bir doğa olmak ve hiçbir doğa-dışı mucizenin etki etmediği kendi özgür eyleminin çevresinde kendisini kurmak zorundadır¹⁰, der. Tarihsel gerçeklik insan özgürlüğünün belirlendiği bir alan olduğu ve burada amaçlı ve istemli eylemler söz konusu olduğu için, Herder'e göre, bu dünyada doğabilimsel bir genellik aramak boşunadır. Çünkü tarihte bir yinelenme yoktur; tarihsel olaylar kendine özgü ve bir kezliktir. Bu nedenle tarihte genelgeçer ilke ve yasalar olamaz.

Öyleyse tarihe nasıl yönelinecektir? Herder, insanlığı kendisinde gizli olan yasalar bakımından incelersek, en yüksek yasa olarak HUMANİTE¹¹yi buluruz, diyor¹². İnsan *Humaniteyi* gerçekleştirmek için kendine özgü bir takım ürünler (sanat, ahlâk, din, hukuk vb.) ortaya koyar ki, bu ürünler doğal olaylar ya da olgular gibi algılanamazlar, bunlar ancak anlaşılabilirler. Bunun için de Herder'e göre, tarihsel gerçekliğe yönelen bilim, objesine *Anlama Yöntemi* ile eğilmelidir¹³. Çünkü geçmiş kendisini hep bugünden kalkarak anlamamızı gerektirir. Bu ise her çağın ve toplumun, geçmişi kendi içinde ve kendine göre yeniden kurarak yorumlaması demektir. Öyleyse bu bilim Herder'e göre, *anlama yöntemi* ile çalışan *betimleyici-yorumlayıcı* bir bilim olacaktır.¹⁴ Bununla Herder, tarihe göreceliliği sokmuş oluyor. Öyleki, tarihsel her olay ancak, bana göreliliği içinde anlaşılabilir ve bunun sonucunda da, tarihsel bir olayın her biri doğru olan birden çok açıklaması olacaktır.

Herder'in bu görüşleri daha sonra Alman Tarih Okulu üzerinde etkili olmuştur. Bu okulun üyeleri de tarihsel bir olayın anlaşılır kılınabilmesini onun tarihçi tarafından yorumlanmasına bağlarlar. Bunlardan Ranke, Kant'a bağlı kalarak, tarihsel bir bilginin olabilirliğini süjenin katılımına bağlar. Droysen ise, her dönemin dilsel yapılarının çözümlenmesi ve yorumlanması gerektiğini belirtir.

Bu görüşün en seçkin savunucusu Dilthey'di. Dilthey, döneminde (olguculuğun da etkisiyle) altın çağını yaşayan doğabilimleri karşıstın-

(10) Herder, s. 192-193.

(11) Humanite: İnsanı öteki yaratıklardan ayıran özelliklerin tümüdür. İnsanın özü, ana belirlenimidir.

(12) Gökberk, 1948, s. 122

(13) Özlem, 1986, s. 64

(14) Özlem, 1986, s. 64

da tinselbilimleri temellendirmeye çalışmış ve kendisine örnek olarak tarih bilimini seçmiştir. Dilthey'e göre, tarih biliminin karşılaştığı güçlük, tekil ve bireysel olanın genelgeçer ve nesnel bir bilgiyle kavranmasıydı. Tarih biliminin bireysel özellikler gösteren tarihsel varlıkları genelgeçer yasalarla açıklamaya çalışması ve bunlar üzerine nesnel bilgiler veriyor olduğunu sanması, onun kendi kendisiyle çelişmesi, yanlışlığa düşmesidir. Bunun olanaklılığı ancak *yorumbilgisinin* kendisinde-dir. Dilthey, doğabilimleri ile tinselbilimler arasındaki farklılığı belirginleştirmek için *anlama kavramı* üzerinde durmuştur. Yorumbilgisinin temel kavramlarından birisi olan *Anlama*, genel olarak, olgular arasındaki nedensel ilişkilerin incelenmesine olanak tanıyan doğabilimsel yöntem seçeneği oluşturan bir yöntem olarak anlaşıldı. Dilthey'e göre *Anlama*, duyarlar yoluyla elde edilen verilerin yardımıyla insanın ve yaşamın kendisinin tanınması ve anlaşılması sürecidir. Bu süreç iki aşamayı içerir: *Kendini içine koyma* ve *yeniden yaşama*¹⁵.

Daha sonra M. Heidegger ve Hans-Georg Gadamer, yorumsal işlemlerin ya da yöntembilimin de ötesine giderek, felsefenin kendisi de dahil olmak üzere, bütün *anlama* çabalarının ontolojik boyutları üzerinde yoğunlaşarak yorumbilgisinin alanını genişletmişlerdir. Her ikisi için de *anlama*, insanların sahip olduğu diğer yetiler gibi bir yeti değildir; *anlama* bir yöntembilim uygulanarak da elde edilmez. *Anlama* bir *dünyada olma* ya da *varolma* yolunda temel bir kiptir.¹⁶

Ancak yorumbilgisinde *anlam tarihçi tarafından olguya yüklendiği* için bilimselliği tehlikeye düşmektedir. Böylesi bir duruma düşmemek isteyen *Fenomenoloji*'de ise, *anlam olgu tarafından tarihçiye sunulmaktadır*. Fenomenoloji, toplumsallaşma süreci içindeki insana benimsetilen kültür kalıplarını sorgulanmadan kabullenilmemesi gerektiğini dile getirir. Bu sorgulama kültürün reddedilmesi anlamında değil, onun, herhangi bir şeyi anlamlandırmaya olan etkisini engellemek anlamındadır.

Husserl, "*yeniden şeylere dönelim*" derken, nesnelere bize nasıl göründüklerini kültürümüzü oluşturan perde araya girmeksizin saptamayı istemektedir. Husserl'e göre şeylerin nasıl göründüklerini saptamak, onların nasıl olduklarını saptamak demektir. Bu saptama bir tür *anlama* çabasıdır; kendisini bilince açan nesnenin, yönelim sırasın-

(15) Sözer, Önay, *Anlayan Tarih*, İstanbul 1981 s. 36

(16) Fell, A.P., "R.G. Collingwood and the Hermeneutical Tradition" *International Studies in Philosophy*, XXIII/3 s. 1

da, bilinç tarafından kavranması ve anlamlandırılması çabasıdır. Kültürün paranteze alınarak yapıldığı bu çaba, felsefe yapmanın ta kendisidir ve bu felsefe, Husserl'e göre, ayrıntılara inen büyük bir dikkat gerektirdiğinden *kesinlikli bir bilimdir*. Kesinlikli bir bilim olarak nedir fenomenoloji? Bunun için önce fenomenolojik tavır alışın ne olduğu üzerinde duralım. Fenomenolojinin ilgi alanındaki fenomenler, öz fenomenleri olarak, varlıklarını doğal tavır alışın¹⁷ ötesinde kazanmaktadır. Bu nedenle doğal tavır alışın yerine eleştirel olan başka bir tavır alışa ihtiyaç vardır ki, bu fenomenolojik tavır alıştır. Fenomenolojik tavır alışın amacı, insanın bu dünyaya karşı her zaman takındığı tavır olan, doğal tavır alışı, engellemektir. Doğal tavır alış dogmatiktir bu nedenle fenomenolojiye uygulanamaz. Fenomenolojik tavır alışın yöneldiği alanın elde edilmesi için fenomenolojik redüksiyon yöntemine ihtiyaç vardır. Bu yöntemin amacı da, doğal tavır alışı ve bu tavır alışın genel savını değiştirmeyi içerir. Husserl'e göre, doğal tavır alışı kökten değiştirmek, bu tavır alışın genel savına kendine özgü bir *epokhe* uygulamakla mümkündür. Doğal tavır alışın genel varlık savının paranteze alınmasında ortaya çıkan *epokhe*, tüm canlı ve cansız varlık alanlarını kapsamı içine alır. Geriye yalnızca *Fenomenolojik kalıntı* kalır ki, parantez içine almanın erişemediği fenomenolojik kalıntı yepyeni bir bilimin konusu olabilecek olan bir varlık alanı olarak ortaya çıkar. *Epokhe*'den sonra fenomenolojik kalıntı olarak kalan bilincin varlığı şüphe götürmez, mutlak varlıktır, çünkü varolmak için doğal dünyayı, "res"i gerekmemektedir.¹⁸ Bu durumda hiçbir şey yitirilmemiştir. Her şey vardır. Ancak paranteze almanın bir sonucu olarak her şey farklıdır. Bir bilinç nesnesi haline gelen fenomen (öz) redüksiyon yardımıyla tanımlanır. Husserl'in *eydetik redüksiyon* adını verdiği özlere ilişkin bu redüksiyon yalnızca bilincin ve bilinç nesnelерinin özünün tanımlanmasını garanti eder. Bu redüksiyonla, kendisine yönelinen ve algılanan nesnenin varoluşu, nesnenin kendisi yadsınmaksızın, paranteze alınır. Böylelikle bilinç, nesnenin varoluş koşullarını paranteze alarak onun özüne, diğer bir deyişle anlamına yönelmektedir. *Saf ya da Transcendental Fenomenoloji, bir olgular bilimi olarak değil, bir duyuşal varlıklar bilimi (eydetik bilim) olarak kurulmaktadır. Bununla da, olgula-*

(17) Doğal Tavır Alış, içinde bulunduğumuz doğal dünyanın, duyuşlar aracılığıyla algılandığı ve pozitif bilimlerce araştırma konusu yapıldığı gibi, gerçekten varolduğudur.

(18) Sözer, Önay, *Edmund Husserl'in Fenomenolojisi ve Nesnelерin Varlığı*, İstanbul 1977, s. 26

rim değil, özlerin bilgisinin kurulması amaçlanmaktadır.¹⁹ Eydetik redüksiyon sonucunda sezgisel olarak kavradığımız şey, somut bir şeydir. Husserl'e göre, bir öz, bir refleksiyon eyleminde bir bütünlüğün içinde sunulur. Bu bütünlük özsel bir kavrayışa dönüştürülen bireysel sezgi ile ortaya çıkarılır. Böyle bir kavrayışın nesnesi de bu durumda *saf öz* olacaktır.

Fenomenolojik yönteme kısaca değindikten sonra, şimdi de tarihe bakış açısının nasıl olması gerektiği üzerinde duralım.

Her şeyden önce Husserl, tarih alanında bir fenomenolojinin gerekliliğine, fenomenolojik yöntemin ışığında inceleninceye kadar hiçbir tarihsel bakış açısının kabul edilemeyeceğini söyleyerek, dikkatleri çeker. Husserl için en yaratıcı güç *kesinlik isteğidir*. Kesinliği garanti eden şey ise *açıklıktır*. *Açıklık*, bir düşünme yapısında şeylerin kendisini özleri bakımından olduğu gibi aydınlatmaktadır.²⁰ Çünkü bir şey bize bütünüyle açık hale gelince, o bizim önümüzde kendisinden şüphe edilemez bir biçimde durmaktadır. Bunu sağlayansa kesinlikli bir bilim olarak fenomenolojinin kendisidir.

Fenomenolojik yöntemi benimseyen bir tarihçi, tarihsel bir olguya yöneldiğinde, ki bu yönelme olmadığında maddesel nesnenin temellendirilmesi mümkün olamaz, her şeyden önce kendisini doğal tavır alışın varlık savından kurtarmış olan ve olguyu kendisinde ne ise öyle kavramaya çalışacak olan bir tarihçidir. Bu durumda tarihçi kendisini önyargılarından, içinde yaşadığı toplumun değer yargılarından arındıracak ve olguya fenomenolojik bir tavır alışla yaklaşacaktır. Böylece, yalnızca olgunun kendisi ele alınmış olacaktır ki, işte tarihçi doğrudan doğruya bu olguya ilgilenecek ve onu anlamaya çalışacaktır. Burada tarihsel olgu artık bir bilinç nesnesi haline getirilecek ve olgu (öz) redüksiyon yardımıyla tanımlanacaktır. Redüksiyonla, kendisine yönelinen tarihsel olgunun ortaya çıkış koşulları paranteze alınır. Bilinç, olgunun ortaya çıkış koşullarını paranteze almakla onun özünü, diğer bir deyişle anlamını ortaya koyacaktır. Ancak buradaki anlam bilincin olguya yüklediği bir anlam değil, olgunun kendisinde ne ise o olarak bilince aktardığı gerçek anlamdır. Bu yanıyla olgu, kendisine yönelen her bilince anlamını (özünü) değişmez bir biçimde açacaktır. Bu, fenomenolojinin pozitivist bir yanı olarak nitelendirilebilir. Ken-

(19) Husserl, Edmund, *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology*, Trans. W.R. Boyce Gibson, London 1931, s. 44

(20) Uygur, Nermi, *Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu*, İstanbul 1972, s. 102

disini bilince değişmez bir biçimde açan olgu, bilinç tarafından *eydetik redüksiyon* sonucunda sezgisel olarak kavranacak ve bu kavranan şey de somut olarak olgunun kendisi olacaktır. Böylece tarih, fenomenolojik yöntem benimsendiğinde bir bilim olarak mümkün olabilecektir.

Anlama yöntemi ile fenomenolojik yöntem arasında kesin bir farklılık vardır. Herşeyden önce Fenomenolojik Yöntem kullanıldığında, tarihsel bir olguya ilişkin olarak kurulan bilgi, her özne için değişmez, genel-geçer ve kesin olacaktır. Bu durum fenomenolojinin (pozitivist anlamda) bir bilim olduğu iddialarını temellendirmektedir. Oysa, Anlama Yöntemi'ni kullanarak, yukarıdaki anlamda, bilimsel önermeler kurmak olanaklı değildir. Zaten Husserl, her şeyi doğaya bağlayan ve her şeyin yasalar yoluyla kavranabileceğine inanan tutuma, kötü anlamıyla *naturalizm* derken, her şeyi tin'e ve tarihsel oluşuma bağlayan anlayışa da *historisizm* adını verir ve bunların bilimselliği tehlikeye soktuğunu söyler. Ona göre, Dilthey'in tarihselciliği, tüm tarihsel oluşumları, anlama yoluyla, kendi bireysellikleri ve teklikleri içinde kavrama yöntemi de, aslında tarihsici bir yöntemden hareket eder.

Her ne kadar Husserl tarihselci görüşü eleştirse de, aslında kendi yöntemi de tarihsel alanda kesinliğe ulaşamamaktadır. Çünkü yöntemin dile getirmiş olduğu kesinliğin uygulamada (fenomenolojik yöntemi benimsemiş) bütün tarihçiler tarafından ortaya konulması mümkün görünmemektedir. Bunun nedeni, kendisine yönelen her özneye doğrudan doğruya kendisini açan nesnenin (tarihsel olgunun), tarihçinin onun üzerine bir yargıda bulunmasına ya da söz söylemesine olanak tanımasıdır. Bununla birlikte, herhangi bir tarihsel olgunun dile getirilmesi ya da üzerine söz söylenmesi gerekliliği, o olguya ilişkin belirli bir betimlemeyi de ister istemez gündeme getirecektir. Ancak, *betimleme*, W.T. Jones'un da belirttiği gibi,²¹ kusursuz da olsa betimlenenin kesinliğini asla sağlamaz. Yine de, betimleme olanak fenomenoloji, Sosyal Bilimler üzerine yararlı etkiler yapmıştır denilebilir.

(21) Jones, W.T., *The Twentieth Century to Wittgenstein and Sartre*, New York 1975, s. 281.